

Recenzije i prikazi

Luka Janeš (ur.)

Integrativna bioetika i aporije psihe

Pergamena – Fakultet filozofije
i religijskih znanosti Sveučilišta
u Zagrebu – Znanstveni centar
izvrsnosti za integrativnu bioetiku,
Zagreb 2021.

Zbornik radova *Integrativna bioetika i aporije psihe* uspješan je produkt višegodišnje suradnje znanstvenika iz različitih disciplina, područja i domena znanja. Zbornik okuplja radove s međunarodnog transdisciplinarnog simpozija *Bioetika i aporije psihe*, događanja koje je postepeno sazrelo iz edukativnih tribina održanih u sklopu ciklusa znanstveno-popularnog događaja *Aporije psihe*, koji se od 4. do 6. travnja 2022. godine po šesti put održao u Zagrebu. Ujedinjeni u dijeljenju iskustava i povezani pratećim društvenim izazovima, znanstvenici u okviru ovoga projekta djeluju »u duhu integrativne bioetike«, pluriperspektivno i interdisciplinarno, u svrhu rasvjetljavanja poteškoća i aporija psihe, sa zajedničkim ciljem dolaženja do konkretnih rješenja (str. 10). Luka Janeš, glavni i odgovorni urednik zbornika, tim je povodom za *Universitas Portal* istaknuo da:

»... mentalno zdravlje u zajednici iziskuje prinos različitih perspektiva i disciplina. To je prije svega jedan model skrbi, pomoći i brige za one koji su trenutno slabiji, a koji će kroz ovakve postupke postati jači i tako ojačavati sebe, ali i društvo.« (Bruno Bogović, »Društvo i mentalno zdravlje«, *Universitas Portal* [10. 5. 2022.]. Dostupno na: <https://www.universitas-portal.hr/drustvo-i-mentalno-zdravlje/>. Pristupljeno 9. 12. 2022.)

Tvrdo ukoričeno izdanje zbornika, tiskano na 632 stranice, donosi 36 radova potpisanih od strane 44 autora iz 10 različitih zemalja (Brazil, Češka, Danska, Hrvatska, Južnoafrička Republika, Kanada, Kosovo, Slovenija, Srbija i Španjolska), koji dolaze s 15 različitih

sveučilišta, raznih instituta, škola i bolničkih centara, a neki čak i iz civilnoga sektora. Također, valja istaknuti i činjenicu da su u zborniku objelodanjeni određeni radovi koji su prethodno već bili objavljeni u znanstvenim časopisima *Filozofska istraživanja* (Vol. 39 No. 2, 2019.) i *Synthesis philosophica* (Vol. 35 No. 2, 2020. i Vol. 36 No. 1, 2021.), dok je nemali broj radova prvi put objavljen upravo u ovome zborniku. Publikacija pretežito sadrži rukopise na hrvatskome, dok je trećina radova priređena i na engleskome jeziku.

Zbornik radova podijeljen je u šest tematskih jedinica: (I) »Psihopatologija, psihoterapija i filozofsko savjetovanje – destigmatizacijske note«, (II) »Psihoanalitičke implikacije bioetičkih perspektiva«, (III) »Odgoj i obrazovanje – bioetički aspekti«, (IV) »Mentalno zdravlje i umjetničko stvaralaštvo«, (V) »Integrativna bioetika, psiha i društvo« i (VI) »Integrativnost, skrb i psihoprotekcijizam«. Okosnicu ideja na kojima počiva zbornik kroz uvodnu je notu precizno sročio renomirani psihoterapeut i klinički psiholog Theodor Itten:

»Ovi rukopisi, maksimalno različiti u svojim nastojanjima, povezani su misterioznom metaforičkom kopčom koja bi mogla djelovati etički u borbi za održavanje duševnog zdravlja.« (Str. 15.)

Kako je već ranije rečeno, zadaća je ovoga zbornika ponuditi konkretna rješenja na zamijećene aporije u društvu. Valja ukazati na orijentaciju prema unapređenju funkcionalnosti sustava mentalnoga zdravlja u Republici Hrvatskoj, a time i kvalitetnijeg ophođenja prema osobama sa psihičkim poteškoćama.

Tako prva tematska cjelina, pod naslovom »Psihopatologija, psihoterapija i filozofsko savjetovanje – destigmatizacijske note«, sadrži šest znanstvenih radova, a započinje radom »Metafilozofija i bioetika: konvergencija filozofije, psihoterapije i informacijskih znanosti« Josipa Čirića. Koristeći metodu analize kompleksnih mrežnih struktura, autor je u radu komparirao dvije poznate enciklopedije (I) *Routledge enciklopediju filozofije* i (II) *Gale enciklopediju psihoterapije* – kako

bi egzaktno predočio: »konvergentnost perspektiva filozofije i psihoterapija, koje žarište imaju upravo u području bioetike« (str. 31). Aleksandar Fatić u radu »Predodžba i patologija u filozofiji i psihoterapiji« dotiče se nekoliko značajki u razmatranju (su)odnošaja mentalnih poremećaja i suvremene filozofske prakse: (a) *lacanovsko* razumijevanje latentne psihoze, (b) točaka u srastanju tradicionalne psihoterapije s filozofijom i (c) elaboracija karakteristika integrativne psihoterapije. U radu »Philosophy Revalued in Mental Healthcare« (»Filozofija revalorizirana u mentalnom zdravlju«), Peter Bruno Raabe argumentira da je podučavanje filozofije danas itekako propulzivno i korisno za sve djelatnosti koje se dotiču područja mentalnog zdravlja. Raabe tako tvrdi da:

»... prakticiranje filozofije pomaže studentima da se nose s prošlošću ili trenutačnom nevoljom svih pitanja te ona jača učenikov 'mentalni imunološki sustav'.« (Str. 63.)

Demétrius França kroz rad »Peripatetic Psychotherapy: A Case Study About a Teenager and His Experience« (»Peripatetička psihoterapija: studija o tinejdžeru i njegovom proživljenom iskustvu«) nastoji uputiti znanstvenu javnost na »širokopojasne prednosti« peripatetičke psihoterapije i terapijske pratnje – kao jedne od alternativa koja može odgovarati ljudima koji ne reaguju na ponuđene konvencionalne metode unutar kliničko-institucionalnog okruženja. Adi Hasanbašić u radu »Psihotična stanja i čujenje glasova kao kreativna adaptacija: trauma i Hearing Voices pristup« obrazlaže fenomen »čujenja glasova« i druga psihotična iskustava kod osoba, ujedno ukazujući na blagodat pristupa, tj. shvaćanja istih kroz *Hearing Voices* pokret. Autor time ističe da tako glasovi dobivaju:

»... smisla u odnosu na osobnu biografiju osobe [...] pozitivan stav društva i njegovih članova prema osobama koje čuju glasove dovode do prihvatanja tih osoba u društvu.« (Str. 109.)

Luka Maršić i Daniela Vojnović svojim radom »Odnos svijesti (vremena-epohe) i predmetnosti u kockarskom umu« propituju model tretiranja ovisnosti. Autor i autorica dotiču se (pod)zastupljene varijable »smisla« u tretmanu i razumijevanju poimanja stanja ovisnosti – bilo da je riječ o kocki i drugim varijantama igara na sreću, bilo da je riječ o samim sredstvima ovisnosti.

Druga tematska cjelina, naslovljena »Psihoanalitičke implikacije bioetičkih perspektiva«, sadrži šest radova. Ova cjelina započinje radom »Psihoanaliza: volja za promjenom« autorice Štefanije Kožić. U radu se razmatraju psihoanalitički momenti u kontekstu (i definiranju) njemačkog idealizma, s posebnim naglaskom na važnost i ulogu slobode. Autorica

na tome tragu ističe samosvijest koja bi trebala biti fokusirana:

»... u proces terapije i ozdravljenja [...] samospoznavanja i u traženju vlastitih želja.« (Str. 142.)

Dragutin Vučković u radu »Kompleksi« razmatra djelovanje na svijest i psihi, kao i asimilaciju nesvjesnog sadržaja koji može bitno predstavljati osnovicu psihičkog razvoja. Drogim riječima, tada simptom:

»... uzrokovan kompleksom prestaje i kompleks postaje pozitivan faktor čija je svrha razvoj osobnosti ili individuacija.« (Str. 148.)

Maja Vejić svojim radom »Moderni narcis: estetika ogledala« ističe obilježja narcisoidnosti u životnom stilu (npr. potrebe za samoostvarenjem i individualizacijom), koji je usko vezan uz masovne medije. Krenuvši prvo od mita, zatim pojavnosti i (prihvaćanja) dijagnoze, autorica konstatira da čitava jedna »narcisoidna generacija« danas hoda po tankoj niti između virtualno-stvarne »samokreacije i samodestrukcije«. U radu »Tumačenje sebstva: Paul Ricœur«, Tanja Todorović promatra pitanje »sebstva« kroz Husserlovu metodu i Ricœurova tumačenja, ističući da je »dobar život« onaj dok

»... samo sebi u projekciji sebe, vlastitih mogućnosti i vrijednosti to ne osigura.« (Str. 180.)

Definiranjem općeg modela ega i njegove složenosti, Bernard Špoljarić u radu »Ego Complexities« (»Kompleksnosti ega«) nastoji ponuditi terapijsko, filozofijsko i moralno promišljanje o psihopatološkim stanjima koja se naizgled mogu pojaviti u »emancipiranoj dovršenoj jedinki«. Druga tematska cjelina završava radom »Žižekova nezavršena kopernikanska revolucija« autorice Eve Dolar Bahovec. Srž rada čini pitanje (ne)dovršenih znanstvenih revolucija, kroz usporedbu slučajeva Sigmunda Freuda, Jacquesa Derridaa i Slavoj Žižeka. Naime, upravo bi Žižekovo nadovezivanje na misli Jacquesa Lacana o psihoanalizi (tj. Freudu) i feminizmu (tj. središnjici seksualne razlike) bila ta nedovršena »revolucionarna« misao.

Treća tematska cjelina, pod naslovom »Odgoj i obrazovanje – bioetički aspekti«, sadrži šest radova, a započinje radom »Holistički environmentalizam u obrazovanju« Damira Hršaka. Autor u radu progovara o nužnosti etičkog preispitivanja ljudske gospodarske aktivnosti i pratećih diskrepancija u trenutačnom materijalnom i duhovnom okolišu. Kao uzdanica svega trebala bi biti moralna odgovornost prema sebi i okolišu, što se može dostići edukacijom – implementiranjem vrednota holističkog environmentalizma. Ivan Perkov, Stjepan Krovinović i Petar Šarić supotpisuju rad »Studiranje osoba s fizičkim i/ili mentalnim poteškoćama u Republici Hrvatskoj«, koji ima

za cilj skretanje pozornosti na više-razinske izazove koji »pogađaju« osobe s fizičkim i/ili mentalnim poteškoćama u hrvatskom visokobrazovnom sustavu. Pomoću predstavljenih izazova intencija je autora da se izađe iz »začaranog kruga procesa ekskluzije« (str. 233). S druge strane, na temelju osobnog iskustva u prosvjeti, Julija Vejić je u radu »Različiti u razredu: uloga učitelja« elaborirala ulogu i dužnost učitelja u provođenju procesa socijalizacije među svim učenicima, u što svakako spada i prihvaćanje svih različitosti među učenicima. Autorica smatra da je ključno omogućiti »normalno«, a ne »stigmatizirajuće« razredno okruženje – preko pružanja osjećaja sigurnosti i empatije prema drugome.

Ivana Ježić u radu »Neverbalna komunikacija i likovna terapija u odgoju i obrazovanju djece s teškoćama« naglašava korisnosti likovnog rada u svrhu »sprečavanja poremećaja« i »unapređenja duševnog zdravlja djece«, a što je u zborniku i dočarano kroz brojne primjere takvih likovnih radova. Polazeći od presjeka i zajedništva umjetnosti i ludila, Goran Sunajko u radu »Tko je tu lud? 'Ludilo' kao pretpostavka umjetničkog djela« ističe da je ludilo u određenoj mjeri neodvojivo od umjetničkog stvaralaštva s obzirom na to da se stvaratelj izmiče iz svijeta – upravo da bi ga mogao vidjeti, doživjeti, izraziti ili prikazati. Na tome tragu, referirajući se na trinaest ključnih točaka iz djela *Svijet kao volja i predodžba*, Jan Defrančeski u radu »O Schopenhauerovom razlikovanju genijalnosti i ludila« progovara o *schopenhauerovskom* poimanju i razlikovanju genijalnosti i ludila.

Četvrta tematska cjelina, naslovljena »Mentalno zdravlje i umjetničko stvaralaštvo«, sadrži sedam radova. Ova cjelina započinje radom »Pad u prozu. Uz poeziju Pavla Vuk-Pavlovića« autora Seada Alića. Autor u radu elaborira pjesme i filozofske elemente Pavla Vuk-Pavlovića, vezujući ih uz misao da psiha i dalje traži »živu riječ«, život blizak govoru, odnosno »oblik i sadržaj«, a što bi se također moglo kazati i o samoj potrebitosti poezije u filozofiji. U radu »Madness and Literature: Foucault's Encounter« (»Ludilo i književnost: Foucaultov susret«), Labinot Kelmendi bavi se vezama između jezika, ludila i književnosti u filozofiji Michela Foucaulta. Kelmendi naposljetku zaključuje da putem »jezika književnosti« i »jezika ludila« čovjek u potpunoj slobodi može iskazati svoj Ja, odnosno svoju nutrinu. Bruno Ćurko u radu »Utjecaj glazbe na kvalitetu života – primjer *heavy metal* glazbe« donosi informacije o korisnosti, odnosno utjecaju *heavy metal* glazbe na emocionalno zdravlje ljudi (npr. pamćenje, bol, san, motivaciju, raspoloženje, depresiju). Nadalje, u radu »Legislation of Insanity through Art: Performance of Symptoms of Mental Suffering«

(»Legislacija ludila kroz umjetnost: izvedba simptoma«), autorica Suzana Marjančić fokusira se na posvetu ludila kazališnog umjetnika Damira Bartola Indoša, kao i na promišljanje suvremenih simptoma društvene patnje. Kristina Vasić u radu »Autonomija umjetnosti iz jungovske perspektive« donosi perspektivu autonomije umjetničkog procesa iz perspektive Carla Junga, za koju autorica ističe da je preciznija od one Sigmunda Freuda. Damir Smiljanić u radu »Čini kako Ti nalaže Tvoj demon!« Iluzionistički pogled na svijet Oskara Panitze i njegove aporije« preispituje granice »normalnog« i »nenormalnog« kroz prijeteci vanjski i unutarnji demonski svijet psihijatra i pjesnika Oskara Panitze. U radu »Kunstangst. Tjeskoba kao definirajući moment estetskog iskustva«, Anders Bille Petersen i Nils Bloch-Sørensen predstavljaju pojam *Kunstangst*, koji je blisko vezan uz Kierkegaardovu egzistencijalističku koncepciju tjeskobe.

Peta tematska cjelina, pod naslovom »Integrativna bioetika, psiha i društvo«, sadrži šest radova. A započinje radom »Afirmacija psihološke uloge medija u procesima suvremene zapadne indoktrinacije« Danijele Godinić, koja nastoji »dekonstruirati« elemente u odnosima između ekonomije, politike, medija i postmoderne propagandne retorike. Nadalje, Ivica Kelam u radu »The Impact of Philanthropy and Philanthropic Capitalism on the Psyche« (»Utjecaj filantropije i filantropikalizma na psihu«) kritički progovara o svrsi suvremenog filantropikalizma i očuvanju postojećeg ekonomskog sustava koji je definiran brojnim nejednakostima i usmjerenošću prema nagonu smislenosti u besmislenoj kupovini. Matej Malčić Pirin u radu »Psihička patnja i psihološki užas – destigmatizirajući potencijal videoigara« polemizira kako psihološki horor upriličen kroz popularni medij videoigara može biti dodatna pomoć, tj. još jedna dodatna karika u razrješavanju društvenih predstava spram psihičke patnje i mentalnih bolesti općenito. Josip Golomejić, Sergio Lázaro Martínez i Julija Erhardt u radu »Neuroimmune Correlate of Social Exclusion« (»Neuroimuni korelat socijalnoj isključivosti«) naznačuju potencijale u biološkom pristupanju u destigmatizaciji poremećaja mentalnog zdravlja, posebice kada se u analizu uzme efekt socijalne isključenosti neke osobe. Rad »Referential Zero Point Mereology« (»Mereologija referencije nulte točke«) autora Matjaža Potrča dotiče se polemike o referenciji kao objektivnom obilježju koje je neovisno o umu i jeziku. Erik Brezovec i Stela Fumić u radu »Revitalizacija i redefinicija socioterapije u suvremenom svijetu tokova« progovaraju o korisnosti i potrebitosti redefiniranja sociološke struke u procesu (za)liječenja, naznačujući socioterapijski pristup kao »ključ« koji otvara

vrata u snalaženju – bivanju u svijetu »nesigurnog značenja«.

Šesta tematska cjelina, naslovljena »Integrativnost, skrb i psihoprotekcionizam«, sadrži pet radova. Ovu cjelinu otvara zajednički rad »The Mythical Pursuit of Happiness – A Mirage of Happiness. A Brief Overview of the Philosophy of Happiness« (»Mitska potraga za srećom – fatamorgana sreće. Kratak pregled filozofije sreće«) Darije Rupčić Kelam i Ivice Kelama. Autor i autorica dotiču se definiranja »potrage za ključem osobne sreće« u dvadeset i prvom stoljeću, kao i elemenata autentičnosti kroz dublju (emocionalnu) spoznaju sebe i drugih. Jelena Seferović svojim radom »History of the Foundation and Activities of the 'Adult Shelter of the National Committee of the City of Zagreb'« (»Povijest osnutka i djelovanja 'Prihvatilišta odraslih Narodnog odbora grada Zagreba'«) doprinosi saznanju o aktivnostima vezanim uz zbrinjavanje pripadnika ranjivih skupina u ustanovama socijalne skrbi na području grada Zagreba, s posebnim naglaskom na Prihvatilište odraslih Narodnog odbora grada Zagreba u razdoblju od 1953. do 1978. godine. Zanimljivosti koje proizlaze iz navedene dokumentacije mogu se shvatiti kao »ideja za socijalnom jednakošću«, tj. zrela »orijentacija na zaštitu većine ljudi sa psihičkim poremećajima« (str. 577). Nadalje, Kristina Lekić Barunčić u radu »Epistemic Injustice, Autism and the Neurodiversity Movement« (»Epistemička nepravda, autizam i pokret neuroraznolikosti«) ispituje jesu li autistične osobe ranjive na »epistemičke nepravde«, pozivajući istovremeno na pravdu za osobe dijagnostičirane s nekom vrstom autizma. Thaddeus Metz u radu »A Relation Theory of Mental Illness – Lacking Identity and Solidarity with Others« (»Relacijska teorija mentalnog zdravlja – pomanjkanje identifikacije i solidarnosti s drugima«) objedinjuje dimenzije mentalnih bolesti i savjetuje da se prouči onkraj ustaljenih »zapadnjačkih« vidika na bolesti tih relacija, sugerirajući ujedno i nove vrijednosne pravce koji dijelom vuku korijene iz afričke filozofske tradicije. Zbornik se zaključuje radom »Antropologija Viktora E. Frankla« Damjana Kovača, koji na zanimljiv način progovara o specifičnim aspektima Franklove antropologije i logoterapije.

Za kraj treba reći da ovaj zbornik predstavlja veliku pomoć i vrijedno proširenje u domeni domaćeg istraživanja integrativne bioetike – u različitim sekvencama i vezujućim sub-disciplinama. Valja čestitati uredniku na uloženom trudu, kao i na nastojanju da kroz višegodišnji znanstveni raspon »poploči« put u rasvjetljavanju raznih *aporija* – kako onih znanih, tako i onih koje tek treba otkriti. U tom smislu, ovaj zbornik valja shvatiti kao poticaj budu-

ćoj sveučilišnoj nastavi, odnosno kao svojevrsni »orijentacijski priručnik« za daljnja istraživanja temeljnih integrativno-bioetičkih predmetnih i metodičkih postulata – od psihe, zdravlja i društvene odgovornosti, preko življenja i djelovanja do destigmatizacije osoba sa psihičkim poteškoćama.

Bruno Bogović

Lars Fredrik Händler Svendsen

Filozofija laži

TIM press, Zagreb 2021.,
prev. Mišo Grundler

Filozofija laži (norv. *Løgnens filosofi*, 2020.) još je jedna u nizu knjiga Larsa Fredrika Händlera Svendsena, norveškog profesora filozofije sa Sveučilišta u Bergenu, koja je 2021. godine prvi put tiskana na hrvatskome jeziku u nakladništvu TIM pressa. Spomenuti niz ovim je izdanjem došao do brojke deset te se sada sastoji od sljedećih naslova: *Strah* (2010.), *Moda* (2010.), *Filozofija dosade* (2010.), *Filozofija zla* (2011.), *Filozofija rada* (2012.), *Filozofija slobode* (2014.), *Filozofija usamljenosti* (2017.), *Što je filozofija?* (2018.) i *Razumijemo li životinje?* (2019.). Izuzetno dobru popraćenost svojih djela u okvirima Republike Hrvatske prepoznao je i sâm autor, koji je u svibnju 2022. godine predstavio ovdje tematiziranu knjigu hrvatskom čitateljstvu i održao gostujuće predavanje na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu.

Autor analizu fenomena laži započinje introspekcijom u kojoj analizira odnos između sebe i laži. Svendsen ističe kako je prvu laž vjerojatno izrekao još kada je imao dvije ili tri godine i da je otada, kao gotovo svaki čovjek, lagao svima s kojima je bio u nekom odnosu. Naravno, učestalost je tih laži bila mala jer je, kako navodi, uglavnom govorio istinu s obzirom na to da nije »dobar lažac«. No to nije jedini razlog koji sprječava našeg autora da se okoristi ovim jezičnim alatom. Naime, autor skreće pozornost na odnos iskrenosti i kvalitete egzistencije: život iskrenog čovjeka puno je jednostavniji jer on ne treba pamtit duplo u svakoj interakciji u kojoj se nalazi. Ovdje ulazimo u komplicirani odnos između činjeničnog stanja i laži koji autor u svojoj analizi pokušava rasvijetliti. Kako bismo misaono za-